

Något annorlunda?

Europaprogrammet vid Södertörns högskola¹

Karl Magnus Johansson

När Sverige för tre decennier sedan gick med i EU fanns det en ökad efterfrågan på utbildning i Europafrågor vid våra lärosäten. Och Södertörns högskola var ännu på planeringsstadiet. Under 1995 beslutade regeringen och riksdagen att inrätta Södertörns högskola, att förlägga akademisk utbildning till Södertörn. Redan ett år senare var de första studenterna på plats. Uppbyggnaden gick sedan oerhört fort.

Europaprogrammet blev ett av högskolans första, och största, utbildningsprogram. Det kom i gång 1996. Syftet med denna "rapport" är inte att beskriva programmet utan att, genom att berätta om hur Södertörn hanterade utmaningarna, resonera kring olika möjliga lösningar, vägval och lärdomar. Södertörn avviker i vissa avseenden och jag lyfter fram dessa kontraster – i stället för likheter – gentemot motsvarande utbildningar som växte fram vid våra universitet och högskolor. Enskilda detaljer om kurser och annat, som språkens ställning, har utelämnats. Södertörns särprägel, det annorlunda och karaktäristiska, blir här en utgångspunkt för en djupare förståelse av sådana valmöjligheter, samt av de utmaningar som följer av att just vara "annorlunda"; avvika från det vanliga, röra sig utanför normen. Och som i detta fall framför allt har att göra med mångvetenskap, ett kännetecknande drag hos Södertörns högskola.

Artikeln lyfter tre huvudfrågor: Annorlunda om vad? Varför annorlunda? Verkligen annorlunda? Dispositionen följer dessa frågeställningar.

Till grund för framställningen ligger bland annat två jubileumsskrifter från Södertörns högskola, samt en skrift från Samtidshistoriska institutet utifrån två seminarier kring Södertörns högskolas tillkomst och utveckling (Gerdin & Johansson 2005). Hur Europaprogrammet tog form beskrivs ingående i jubileumsskriften författad av Sören Jansson (2021), professor i etnologi och som bland annat varit dekan och prorektor. Det empiriska underlaget i hans "berättelse" består främst av arkivmaterial och intervjuer. Sammantaget

1 För svar på frågor framför jag mitt tack till Kjell Östberg, huvudkonstruktör av Europaprogrammet och särskilt av det mångvetenskapliga Demosåret (mer om detta i texten).

medverkade 27 intervjupersoner i studien, flera vid mer än ett tillfälle, men ingen statsvetare. Det skulle kunna indikera att vi som ämne faktiskt varit mindre centrala i sammanhanget än andra ämnen och då särskilt historia bland andra humanistiska ämnen. I den tidigare jubileumsskriften finns bland de många medverkande endast en statsvetarkollega (Mörner & Öberg 2016).² Mot denna bakgrund hade jag utförligare kunnat berätta om hierarkier och maktdynamik, inkludering och exkludering. Beskrivning och analys utgår också från mina egna erfarenheter från högskolan – som programansvarig för Europaprogrammet 1998–2000, därefter ämnesansvarig för statsvetenskap och länge ämnets representant i Europaprogrammet. Att ge sig i kast med denna betraktelse över något jag i så hög grad varit delaktig i var självklart. Det har känts viktigt men samtidigt något vemodigt. En bestående känsla av att något har försvunnit, vilket jag återkommer till i slutet av artikeln.

Annorlunda om vad?

Med frågan ovan vill jag i detta avsnitt precisera vari detta annorlunda består, i viss mån också för vem det var annorlunda. Redan på ett tidigt stadium markerades i olika sammanhang att Södertörns högskola skulle skilja sig från andra lärosäten, göra saker på ett annorlunda sätt. För att tala med Inge Jonsson, fram till 1994 rektor för Stockholms universitet och 1995 ledamot av organisationskommittén samt ordförande i utbildnings- och forskningsgruppen: "Då tänkte vi oss, att då borde man väl pröva med någonting annat här, att man inte bygger upp verksamheten kring institutioner och fakulteter." (Citerat efter Gerdin & Johansson 2005: 24.)

Europaprogrammets framträdande position var tydligt utstakad redan i planeringsstadiet (Jansson 2021: kap. 1). Att det återigen fanns tankar om något annorlunda framgår av en promemoria från juli 1995 med titeln *Akademiskt program* för Södertörns högskola av nämnde Inge Jonsson:

En högskola som påbörjar sin verksamhet kort efter Sveriges inträde i Europeiska unionen skulle kunna markera sin egenart genom att låta en sådan orienteringskurs om 'det europeiska kulturarvet', som föreslogs i EG-kommissionens memorandum om högre utbildning 1991, bli ett obligatoriskt inslag i alla sina utbildningsprogram. (Citerat efter Jansson 2021: 23.)

2 Och en student som tillhörde den första kullen av studenter som läste på Europaprogrammet och hade statsvetenskap som huvudämne: "Vad var det bästa med programmet? – Introduktionsåret Demos. Det var jättebra att alla studenter under första året fick läsa samma kurser. [...] Jag blev vässad i kritiskt tänkande. De lärare och forskare vi hade på högskolan har haft stor betydelse. De rörde runt i huvudet på oss och fick oss att ifrågasätta våra värderingar. Sådant växer man av." (Citerat efter Mörner & Öberg 2016: 162.)

I senare anteckningar från arbetsgruppen (september 1995) diskuterades en promemoria från Per Thullberg, sedermera högskolans första rektor, där bilden av en sådan orienteringskurs och Europaprogrammet tog form (se även Gerdin & Johansson 2005: 27). Här skisserades en utbildning med just terminskursen "Det europeiska kulturarvet".³

Det fanns således en tydlig ambition att utbildningen skulle skilja sig från andra lärosäten, särskilt genom att kombinera ämnen på ett annorlunda sätt. Därmed blev "mångvetenskap" centralt, såväl avseende utbildningens innehållsliga som pedagogiska utformning.

Mångvetenskap har varit ett ledord för Södertörns högskola ända sedan tillkomsten 1996. Mångvetenskap har varit grundläggande både i forskningen och utbildningen på högskolan. Denna mångvetenskapliga verksamhet bygger på en samverkan – en interaktion – mellan olika ämnen runt ett gemensamt problemområde. Respektive forskare eller lärare bidrar till något nytt men stannar i sin egen disciplin. Mångvetenskap är förvisso inte unikt för Södertörns högskola men de ursprungliga ambitionerna gick längre – vågar jag påstå – än vid andra lärosäten.

För att bli mer konkret, den mångvetenskapliga kursen "Demos" var det som skilde. Det fullständiga namnet var "Demos – Det moderna samhället". Namnet alluderade på det grekiska ordet för folk, "demos". På så vis kunde mångvetenskap knytas till medborgerlig bildning, som blev ett annat ledord för Södertörns högskola. Och utbildningen, ja, hela högskolan fick en tydlig förankring i en uppsättning värderingar.

Demos betraktades och har beskrivits som högskolans "flaggskepp" (Gerdin & Johansson 2005: 69; Jansson 2021: 11, 25). Inom lärarlaget fanns "tanken om det prioriterade flaggskeppet" och dessa studenter var också i viss mening "högskolan" (Jansson 2021: 32). Sören Jansson (2021: 41) skriver vidare att de som "äntrade flaggskeppet fick tidiga och tydliga signaler om att Demos omgavs av en sorts upphöjd särställning vid högskolan. [...] Djupdykningen i det omfattande arkivmaterialet har förstärkt intrycket av Demos särställning." Och denna särställning var knuten till betoningen av "det nya och oprövade" – och att "starta en kandidat- eller magisterutbildning med ett temabaserat startår om aktuella frågor i tiden som primärt inte handlade om akademiska discipliner utan om samhällsfrågor som belystes ur olika vetenskapliga perspektiv..." (Jansson 2021: 26). Demos betraktades på det sättet.

Resultatet blev ett nytt mångvetenskapligt basår i form av Demos vars främste konstruktör var historikern Kjell Östberg. Det var i hög grad han som på egen hand skisserade innehållet i Demoskursen. Han fanns med på talarlistan när högskolan invigdes den 23 augusti 1996, liksom bland andra

3 Thullberg underströk att kurserna skulle börja redan kommande höst, men att det borde vara lätt att få fram kursplaner för "Det europeiska kulturarvet", som getts vid Stockholms universitet i två omgångar.

även utbildningsminister Carl Tham och statssekreterare Göran Löfdahl. Kjell Östberg lyfte fram tankarna bakom Demos:

Världen omkring oss består i förtvivlat liten utsträckning av matematik, kulturgeografi eller företagsekonomi. Däremot finns där en rad sammansatta problem att lösa – ekonomin, arbetslösheten, miljöfrågorna – eller en rad andra frågor som berör oss. Dessa kräver bidrag från olika discipliner och från människor med olika bakgrund och erfarenheter. Våra två största program inom samhällsvetenskap och humaniora, Europaprogrammet och programmet Politik, ekonomi och organisation är bra exempel på hur vi velat hitta lösningar på detta. (Citerat efter Jansson 2021: 26.)

Veckan efter var det dags att välkomna dessa studenter till en första introduktion. Undervisningen bedrevs ämnesövergripande, genom ämnesmässigt mixade lärarlag.

Varför annorlunda?

Nu till frågan hur det kommer sig att det blev en sådan betoning på det annorlunda, att Södertörn inte skulle vara som de andra. Det finns inte bara en förklaring, både yttre och inre faktorer spelade in. Tillkomsten av högskolan och Europaprogrammet sammanföll med formandet av ett nytt Europa efter Berlinmurens fall och med det svenska EU-medlemskapet. Att starta Europautbildningar låg i tiden. Det fanns ett intresse från regeringen, att lärosätena skulle ha Europaprogram och utbilda "EU-byråkrater" vid den tiden, åren efter EU-inträdet. Enligt uppgift var Europaprogrammet på Södertörn en beställning uppifrån. Ovan nämnde Göran Löfdahl, utbildningsminister Carl Thams statssekreterare, ledde organisationskommittén.

Ytterligare andra motiv står att finna i värderingar och idéer, och skapandet av en identitet. En av de centrala drivkrafterna bakom det "annorlunda" var föreställningarna hos högskolans och programmets konstruktörer, önskan att vara identitetsmässigt och innehållsligt avvikande. Som Lisa Öberg, historiker och en av pionjärerna, uttryckt det:

Det är ju alltid så att identitet byggs i motsättning till någonting. Att skapa skillnad eller upprätta en skillnad är alltid en del av skapandet av ett något och en existens är alltid förknippad med någonting annat och annorlunda. De där tankarna är ganska välkända nu, men då när vi startade här på Södertörn var de nya i den vetenskapliga världen. [...] Som jag ser det kan uppbyggnaden av högskolan och Demos bara förstås som en kontrast och en reaktion mot den dåvarande universitetsvärlden, och särskilt Stockholms universitet. (Citerat efter Gerdin & Johansson 2005: 67, 71.)

Södertörns högskola skulle skilja sig från mängden. För det var man tvungen att våga testa någonting nytt och att sticka ut. Att framhäva det avvikande, bilden av en unik identitet, var också ett sätt att marknadsföra högskolan och utbildningarna, att bygga ett varumärke (se Gerdin & Johansson 2005: 79–87). Ett argument för varför studenter skulle välja Södertörn grundade sig bland annat på den mångvetenskapliga pedagogiken. Originalitet, att urskilja sig från andra, var viktigt i sammanhanget. Det var också ett led i en ny högskolas behov av legitimitet, av att etablera sig och bli känd. Detta annorlunda förstärktes för att högskolan skulle framstå som modern och attraktiv.

Viktigast motivförklaring står enligt min mening att finna i värdegrunden och den djupa övertygelsen bland pionjärerna, särskilt den inre kärnan av lärare i Demos, deras gemensamma grundsyn på de grundläggande värdena kring utbildningen. Hit hör övertygelsen om mångvetenskapens fördelar och det demokratiska uppdraget, en utbildning som också strävade efter medborgerlig bildning. Detta i kombination med förståelsen av utvecklingen i Europa, i vidare mening. Här fanns samtidigt en koppling mellan utbildning och forskning genom forskningsresurserna från Östersjöstiftelsen. För att återknyta till Per Thullbergs ovan nämnda promemoria från september 1995, efter hans studieresa till England:

Då hade jag skrivit en PM inför det här mötet, om tankarna om mångvetenskap, jag försökte konkretisera det helt enkelt, att vi skulle ha ett humanistiskt samhällsvetenskapligt studieprogram som tog utgångspunkten i Det nya Europa. Det var ju både det Europa som hade fallit sönder i öst och EU:s Europa. Det rimmade ju väl med Östersjöstiftelsens intentioner.⁴ (Citerat efter Gerdin & Johansson 2005: 27.)

Verkligen annorlunda?

Nu till frågan om det verkligen blev annorlunda, sett över längre tid. Det som framhållits som särpräglat för Södertörn, det mångvetenskapliga, blev successivt mindre framträdande åtminstone i Europaprogrammet. En förklaring till detta var ekonomiska realiteter. Men andra faktorer spelade in. En är högskolans institutionsreform 2004 som skapade begränsningar för ämnesövergripande samarbete och pedagogik genom att programmen alltmer blev en angelägenhet för ämnen inom institutionerna (Jansson 2021: 83–84). Den tendensen förstärktes sannolikt i och med Bologna-reformen 2007, när ramarna för en

4 De som sedan designade Demos, det mångvetenskapliga basåret i Europaprogrammet, ska ha inspirerats av liknande introduktionsutbildningar bland annat vid universitetet i Leiden i Nederländerna (Gerdin & Johansson 2005: 69).

kandidatexamen begränsades till sex terminer och det blev mindre utrymme för mångvetenskapliga satsningar (Ibid.).

Det saknades inte utmaningar inom ämnena. På så vis blev det för många naturligt att prioritera ämne före program. Man bör akta sig för att dra slutsatsen att detta innebar ett avståndstagande till mångvetenskaplighetens värde och praktik. Nog fanns de som undvek ämnesmässigt mixade lärarlag, men detta var snarare undantag än regel vill jag hävda. Det var lätt för många av oss att se att exempelvis Europaprogrammet skapade ett mervärde, inte minst genom kursutveckling och undervisning med kollegor även från andra discipliner. I delkursen "Europeisering och institutionell förändring" kom jag att undervisa tillsammans med sociologen Kerstin Jacobsson och företagsekonomen/organisationsforskaren Bengt Jacobsson. Det bidrog till min egen kunskapsutveckling och förståelse av dessa processer, inte bara utifrån statsvetenskapliga perspektiv.

Detta var innan en översyn och ett års antagningsstopp, förorsakat av minskat söktryck och, som jag minns det, sämre genomströmning. Vid omstarten 2013 var Europaprogrammets basår inte längre mångvetenskapligt, utan kom att bestå av ämnesspecifika kurser och utan mångvetenskapliga, ämnesmixade lärarlag. Jag var ansvarig för den statsvetenskapliga delkursen "Europapolitik". Omstarten innebar därmed "en överraskning för den gamla kadern av Demos-lärare", närmare bestämt "den ämnesövergripande pedagogikens avveckling" (Jansson 2021: 83). Det var huvudämnena som fick ansvaret att utveckla de olika kurserna. Resultatet blev att Demos övergavs. Bakom den nya ordningen låg ekonomiskt motiverade beslut. Likväl var det, som Sören Jansson (2021: 83) uttrycker det i sin berättelse, "ännu ett steg tillbaka för det mångvetenskapliga projektet."

Om högskolan redan tidigare valt att organisera verksamheten mera kring program i stället för ämnena hade mångvetenskapligheten bättre kunnat vidmakthållas och programmens identitet bli avsevärt skarpare. Organisatoriskt kunde Södertörn valt en annan väg och mer enligt ett tvärvetenskapligt synsätt byggt upp kunskapsområden utifrån utbildningsprogrammen. I så fall skulle exempelvis vi som undervisade på Europaprogrammet kunnat utgöra en enhet ("Europastudier"). Det hade främjat utbildningen genom att knyta deltagande lärare närmare varandra och just bidragit till tydligare programidentitet. En invändning var att doktoranderna ska disputerat i ämnena – traditionella ämnena.

Hur som helst, den mångvetenskapliga komponenten minskade. Och ämnena gjorde på det hela taget inte tillräckligt för att anpassa sina kurser för studenter i ett program med Europainriktning. Problemet var att huvudämnena inte hade resurser för eller inte hade lust till att ge kurserna en tillräckligt klar vinkling. Programmet blev vagare i konturerna.

Mindre tillfredsställande idag är att veta att det mångvetenskapliga inslaget fortsätter att vara svagt. Något väsentligt har gått förlorat. Men tillfredsställande är att programmet lever vidare genom att locka studenter, år efter år.

Referenser

- Gerding, Mari & Johansson, Alf W. (red.), 2005. *En högskola av en ny typ? Två seminarier kring Södertörns högskolas tillkomst och utveckling*. Huddinge: Samtidshistoriska institutet, Södertörn högskola. Tillgänglig på https://bibl-app.sh.se/publicationseries/home/publication/diva2_16093.
- Jansson, Sören, 2021. *Södertörns högskola 25 år: I med- och motvind – mångvetenskap i teori & praktik*. Södertörns högskola. Tillgänglig på <http://sh.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A1626392&dswid=2433>.
- Mörner, Ninna & Öberg, Lisa (red.), 2016. *Södertörns högskola öppnar världar: En jubileumsskrift från Södertörns högskola 2016*. Huddinge: Södertörn högskola. Tillgänglig på <http://sh.diva-portal.org/smash/record.jsf?pid=diva2%3A949569&dswid=-6314>.